

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i09.076>

DRAMATIK ASARLARNI VIZUAL YONDASHUV ASOSIDA O'QITISHDA JAHON TAJRIBASIDAN FOYDALANISH

Sobitova Mahmuda

mahmudasobitova@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-5788-8546>

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida dramatik asarlarni o'qitish samaradorligini oshirishning zamonaviy vizual va interaktiv yondashuvlari ilmiy-metodik jihatdan tadqiq etilgan. Unda an'anaviy quruq matn tahlili va yodlash usullaridan voz kechib, jahon pedagogikasidagi Ta'limdagi drama, o'rinbosar obraz, forum-teatr va raqamli hikoyalar kabi ilg'or metodlarni Canva va Genially raqamli platformalari yordamida dars jarayoniga tatbiq etish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, G. Bolton, D. Xitkot, J. O'Tul kabi xorijiy olimlarning qarashlari hamda milliy adabiyotshunoslik metodikasi sintez qilinib, Abdulla Qodiriyning Mehrobdan chayon romani misolida amaliy eksperiment natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Vizual yondashuv, ta'limdagi drama, raqamli hikoyalar, forum-teatr, o'rinbosar obraz, interaktiv vositalar, emotsional intellekt, tanqidiy tafakkur.

Abstract: This article scientifically and methodologically examines modern visual and interactive approaches to enhancing the effectiveness of teaching dramatic works in secondary schools. It highlights the transition from traditional text analysis and memorization to advanced pedagogical methods from global practice, such as Drama-in-Education, the Mantle of the Expert, forum-theater, and Digital Storytelling, integrated through digital platforms like Canva and Genially. Furthermore, the study synthesizes the theoretical views of international scholars such as G. Bolton, D. Heathcote, and J. O'Toole with national methodological principles, supported by practical experimental results based on Abdulla Kadiri's novel Scorpion from the Altar.

Keywords: Visual approach, drama-in-education, digital storytelling, forum-theater, mantle of the expert, interactive tools, emotional intelligence, critical thinking.

Аннотация: В данной статье научно-методически исследуются современные визуальные и интерактивные подходы к повышению эффективности преподавания драматических произведений в общеобразовательных школах. В ней освещаются механизмы перехода от традиционного анализа текста и заучивания к передовым мировым педагогическим методам, таким как Драма в образовании, Роль эксперта, форум-театр и цифровое сторителлинг, внедряемым с помощью цифровых платформ Canva и Genially. Также в работе синтезированы теоретические взгляды зарубежных

ученых (Г. Болтон, Д. Хиткот, Дж. О’Тул) с принципами отечественной методики, а результаты практического эксперимента проанализированы на примере романа Абдуллы Кадыри Михраб и чайон.

Ключевые слова: Визуальный подход, драма в образовании, цифровое сторителлинг, форум-театр, роль эксперта, интерактивные инструменты, эмоциональное мышление, критическое мышление.

KIRISH. Adabiyot darsida drama o‘qish ko‘pincha quruq matn tahlili yoki zerikarli yodlashdan nariga o‘tmaydi, holbuki dramatik asar – qog‘ozga tushirilgan tayyor hayot, sahnada jonlanishi shart bo‘lgan kuchli energiyadir. Bugungi raqamli asrda o‘quvchining e‘tiborini faqat oq-qora harflar orqali ushlab qolish mushkul ekanligini anglagan jahon pedagogikasi dramatik asarlarni vizual yondashuv – ya‘ni matnni ko‘rish, his qilish va raqamli vositalar hamda sahna elementlari orqali gavdalandirish metodikasiga tayanmoqda, chunki shunchaki o‘qitilgan emas, balki ko‘z oldida jonlantirilgan va boshdan kechirilgan asargina inson qalbida chuqur iz qoldiradi. Bugungi avlod – bu vizual olamda yashayotgan, axborotni asosan obrazlar, video va interaktiv shakllar orqali qabul qiladigan yoshlar. Biroq maktablardagi an‘anaviy adabiyot darslari hamon eski qoliplarga tayanib, dramatik asarlarni ham epik asardek hikoya qilib o‘qitish yoki faqat ro‘yxatdagi qahramonlarni yodlatish bilan cheklanmoqda. Holbuki, dramaturgiya o‘z tabiatiga ko‘ra harakatni, ziddiyatni va eng asosiysi, vizual realizatsiyani talab qiladi. Jahon ta‘lim tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, vizual yondashuv matn va o‘quvchi o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajarib, asar g‘oyasini yurakka yetkazib borishning eng qisqa yo‘lidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Dramatik asarlarni o‘qitish metodikasini modernizatsiya qilish masalasi xalqaro pedagogika fanida uzoq yillardan beri ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etib kelinmoqda. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab G‘arbiy Yevropa va Amerika ta‘lim tizimida yetakchi o‘rin tutgan **B. Heathcote** va **G. Bolton** kabi mashhur olimlarning **“Ta‘limdagi drama”** konsepsiyalari bu borada tub burilish yasadi [4], [1]. Mazkur nazariyalarga ko‘ra, dramatik matnni o‘qitish jarayonida o‘quvchi passiv tinglovchi yoki kitobxon emas, balki asarning faol ijrochi-rejissyoriga aylanishi kerak. Olimlar o‘zlarining fundamental ilmiy ishlarida va dars sinovlarida vizual hamda jismoniy harakatlar orqali matnning semantik qatlamlarini ochish mexanizmlarini nazariy jihatdan asoslab berganlar. Biroq vaqt o‘tishi bilan ta‘lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning kirib kelishi bu nazariyalarni yangi bosqichga ko‘tarishni talab etdi. XXI asrning ilk o‘n yilliklaridan boshlab, jumladan, **2010–2020-yillar** oralig‘ida Skandinaviya mamlakatlari (xususan, Finlyandiya) tadqiqotchilari tomonidan olib borilgan keng ko‘lamli eksperimental izlanishlar raqamli vizualizatsiya va multimedia vositalarining estetik idrokni kuchaytirishdagi o‘rnini isbotladi.

Dramatik asarlarni vizual va multimedia yordamida o‘qitish nazorati jahon ilm-fanining yetakchi mutaxassislarining ilg‘or qarashlariga tayanadi. Gavin Bolton va Cecily O’Neill matnni jismoniy harakat va empatiya orqali ochish g‘oyalarini ilgari surgan [1]. Dorothy Heathcote o‘quvchini oddiy tinglovchidan asarning faol rejissyoriga aylantiruvchi mutaxassis roli hamda forum-teatr usullarini asoslagan. John O’Toole vizual sahna ko‘rinishlari, yorug‘lik va ranglar gammasi inson miyasining emotsional va kognitiv markazlarini faollashtirishini isbotlagan.

David Buckingham zamonaviy raqamli asrda vizual savodxonlik, multimedia muhiti hamda raqamli hikoyalar yondashuvini adabiy ta’limga tatbiq etishni taklif qilgan. Richard Courtney esa vizual tasavvur orqali o‘quvchining tanqidiy tafakkuri, fazoviy tasavvuri va emotsional intellektini rivojlantirishni o‘z asarlarida chuqur tahlil qilgan [3.65]. Ushbu nazariy poydevor dars jarayonini mutlaqo yangi ilmiy-amaliy bosqichga ko‘taradi.

Dramatik asarlarni vizual yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish masalasi nafaqat xorijiy, balki o‘zbekistonlik yetakchi olimlar va metodistlarning ilmiy-pedagogik izlanishlarida ham o‘zining munosib aksini topgan bo‘lib, xususan, **Q. Yo‘ldoshevning** badiiy asar tahlili va adabiy idrok psixologiyasiga bag‘ishlangan fundamental tadqiqotlarida o‘quvchining matnni emotsional va ongli ravishda “tiriklashtirishi” muhimligi alohida ta’kidlanadi [7.25]; shuningdek, **B. Qosimov** va **M. Qo‘shjonovlarning** mumtoz va milliy adabiyotimiz namunalari, xususan, dramatik asarlarning g‘oyaviy-badiiy qatlamlarini ochishdagi estetik yondashuvlari, **S. Matjonovning** adabiy ta’limda interaktiv metodlar va o‘quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan uslubiy qo‘llanmalari, va nihoyat, zamonaviy metodist olimlar **N. Mahmudov** va **Q. Mamatovlarning** ona tili va adabiyot darslarida matn osti ma’nolari, vizual assotsatsiyalar hamda lingvopoetik tahlilni qo‘llash bo‘yicha ilmiy tavsiyalari mazkur yondashuvning milliy maktablardagi ilmiy-metodik poydevorini tashkil etadi [7].

Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli infografika, qisqa animatsiyalar va interaktiv vizual modellar o‘quvchining dramatik matnni anglash darajasini keskin oshirishi aniqlandi. Shunga qaramamay, milliy metodikamizda hamon an’anaviy epik tahlil usullari ustunlik qilib, dramaning vizual-sahna qirralari yetarlicha ochib berilmayotgani zamonaviy ilmiy izlanishlarda haqli ravishda tanqid ostiga olinmoqda. O‘zbekistonlik olimlarning dramaturgiya janrining o‘ziga xos xususiyatlari, sahnaga mo‘ljallanganlik tabiati yuzasidan olib borgan ishlari endilikda jahon tajribasi va nazariyalari bilan uyg‘unlashishini taqozo etmoqda.

METADOLOGIYA. Maqolada dramatik asarlarni vizual yondashuv asosida o‘qitish samaradorligini oshirish maqsadida Buyuk Britaniya va Yevropa ta’lim tajribasiga tayanuvchi, o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ijrochiga aylantiruvchi **“Ta’limdagi drama”** konsepsiyasi, qahramonlar o‘rniga kirib ularning ruhiy ziddiyatlarini tana tili va ovoz ohangi orqali gavdalantirishga xizmat qiluvchi **“O‘rinbosar obraz”** Finlyandiya tajribasidan kelib chiqqan holda *Canva* va *Genially* platformalari yordamida interaktiv infografika hamda raqamli kollajlarni qo‘llashga asoslangan **raqamli hikoyalar**, mumtoz matnlarni turli kinoadaptatsiyalar bilan qiyoslovchi **kino va teatr sintezi** hamda vizual yondashuvning o‘zlashtirish va emotsional xotiraga ta’sirini baholovchi **eksperimental kuzatuv va qiyosiy tahlil** metodlaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR. Jahon pedagogik tajribasida dramatik asarlarni o‘qitishda qolipga tushib qolgan yondashuvlardan voz kechib, ijodiy va amaliy metodlarga keng o‘tilmoqda. Xususan: Finlyandiya va Skandinaviya maktablarida oxirgi yillarda o‘quvchilar asar voqealarini qisqa raqamli animatsiyalar, 3D modellar yoki interaktiv kollajlar shaklida namoyish etishmoqda. Bu usul yoshlarga muallif yaratgan dunyoni shunchaki o‘qib qolmasdan, o‘z qo‘llari bilan qaytadan qurish, qahramonlarning ichki olamini ranglar va shakllar orqali

ochib berish imkonini beradi. Germaniya adabiyot darslarida mumtoz dramalarni zamonaviy kinoadaptatsiyalar, teatr premyeralari yoki raqamli performanslar bilan solishtirish amaliyoti keng tarqalgan. Vizual qiyoslash o‘quvchiga matnning ostki qatlamlarini, muallif yashirgan falsafiy tagzamini va rejissyorona yechimlarni teranroq anglashga yo‘l ochadi [4.94].

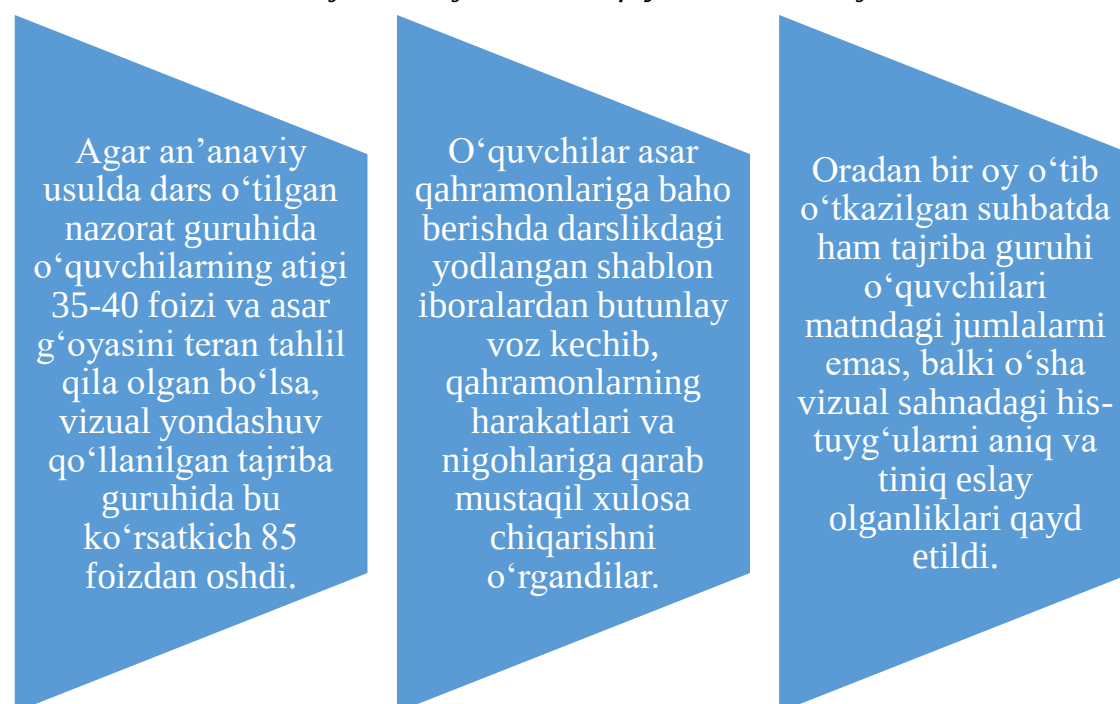
Maqsad Shayxzoning **“Jaloliddin Manguberdi”** [7] tarixiy dramasini o‘qitishda har bir qahramonni alohida jonlantirish, tasvirlar va vizual elementlarga chuqur e‘tibor qaratish maqsadida darsxonada Jaloliddinning vatanparvarlik ruhini ochuvchi tuprog‘ ranglari, olov va qizg‘ish tuslar, stol ustiga qo‘yilgan Ona Vatan tuprog‘i solingan g‘ishtin kosa, o‘tkir qilich va qalqon maketlari, Sind daryosining shovqinli fon ovozi hamda ozodlik ramzi bo‘lgan tulporning 3D raqamli modeli yordamida o‘quvchilarni darhol shafqatsiz davr va fojiaiy muhitga olib kiruvchi vizual-emotsional sahna yaratiladi; so‘ngra qahramonlarni alohida jonlantirish jarayonida o‘quvchi mag‘rur qaddi, o‘tkir nigohi va ovoz titrashi orqali Jaloliddinning ichki iztiroblarini, qoramtir soyalar hamda vazmin harakatlar vositasida esa Chingizxonning sovuq, hissiz va hokimiyatparast tabiatini, shuningdek, Temur Malik kabi obrazlarning sadoqati va fojiasini tana harakatlari orqali namoyon qiladi; shundan keyin Yevropa ilg‘or tajribasiga tayangan holda, o‘quvchilar “Jaloliddinning harbiy kengashi”ni tashkil etib chekinish yoki oxirigacha olishish masalasida bahslashadigan “O‘rinbosar obraz” texnikasi hamda sulton va safdoshlari o‘rtasidagi ziddiyatli dialoglarni to‘xtatib, o‘quvchilarning o‘zlari sahnaga chiqib qahramonga yechim taklif qiladigan forum-teatr usullari qo‘llanilib yoshlar faol ishtirokchiga aylantiriladi; va nihoyat, mumtoz matnni turli teatr spektakllari va tarixiy ekranlashtirishlardagi lavhalar bilan solishtirib rejissyorona vizual yechimlar tahlil qilinadi hamda asarning tub zamiridagi “Vatan ozodligi yo‘lida shaxsiy manfaatlardan voz kechish” va “mag‘lubiyat ichidagi buyuk ma‘naviy g‘alaba” kabi universal falsafiy g‘oyalar zamonaviy kontekst bilan bog‘lanib, chuqur infografika va qiyosiy xulosalar shaklida sarhisob qilinadi.

Dramani vizual o‘qitish – bu o‘quvchini passiv tinglovchidan asarning faol hammuallifiga aylantiruvchi ma‘naviy ko‘prikdir. Birinchidan, **empatiyani uyg‘otadi**. Obrazni vizual tasavvur qilish yoki uni sahnada gavdalantirish yoshlarda boshqalarning dardini, quvonchini va ichki ziddiyatlarini o‘zinikidek his qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Ikkinchidan, **tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi** [2.49]. Sahnaga bezagi, liboslar tanlovi yoki rekvizitlarning ramziy ma‘nosini o‘ylash o‘quvchini mantiqiy fikrlashga, tafsilotlarga e‘tibor qaratishga o‘rgatadi. Uchinchidan, **ta‘lim samaradorligini kafolatlaydi**. Psixologik tadqiqotlar tasdiqlaganidek, inson o‘zi ko‘rgan, his qilgan va amalda bajarib ko‘rsatgan narsasini shunchaki o‘qiganiga qaraganda uzoqroq va puxtarok eslab qoladi.

Erkin Vohidov. “Ruhlar isyoni” dostoni [8](11-sinf adabiyot darsligi) ham o‘quvchilarga vizual yondashuv sifatida o‘qitilsa, talabalar uchun ancha tushunarli bo‘adi. Sinfxonadagi chiroqlar o‘chib, faqat proyektorning sovuq ko‘k nuri ostida mexaniklashgan dunyoning g‘uvillagan ovozi taralayotgan bir paytda, o‘quvchilar qo‘llaridagi qora tasmlar va sovuq metall buyumlarni qisgancha og‘ir, sinxron qadamlar bilan xona bo‘ylab harakatlana boshlaydilar va to‘satdan sinfni larzaga solib, o‘qituvchining boshqaruvi ostida birinchi o‘quvchi ovoziga jon bag‘ishlab: *“Temir shahar... Temir ko‘ksida temir yuraklar urar, bu yerda ruhlar qafasda!”* – deya isyonkor va titroq ohangda qichqiradi; uning bu so‘zlari bilan birga

ikkinchi o‘quvchi o‘zining qora libosli gavdasini sekin egib, mexanik olamning og‘ir tazyiqi ostida ezilib borayotgan insonning ichki azobini tana kinetikasi va og‘ir tin olishlar orqali ko‘rsatsa, xonaning narigi burchagidan uchinchi o‘quvchi hamma narsaga qarshi bosh ko‘taruvchi shoir nigohi bilan keskin o‘rnidan turib: *"Yo‘q! Erkin ruhni zanjirlab bo‘lmaydi!"* – deya o‘tkir va qat‘iy ovoz ohangida butun sinfni o‘z ortidan ergashtiruvchi ruhiy monologni jonli ravishda ijro etadi; mana shu tarzda har bir o‘quvchi dostonning eng cho‘qqi pallasidagi ziddiyatlarni o‘zining jonli ovozi, nigohlari va tanasining nozik o‘zgarishlari orqali shunchaki o‘qib berish emas, balki qahramon terisiga kirib borib, tom ma’noda sahnadagi tirik aktyor va mutafakkir sifatida dostonning bor falsafiy dahshati hamda isyonkor nafasini butun vujudi bilan idrok etadi va oxirida hamma birgalikda xor bo‘lib yangratgan so‘nggi misralar bilan sinfxona haqiqiy teatr sahnasiga aylanib ulguradi.

1-chizma: Darslarda jahon tajribasidan foydalanish natijasi.

Bu amaliy tajriba shuni yaqqol isbotlaydiki, dramatik asarni shunchaki “o‘qitiQsh”dan uni vizual tarzda “yashab o‘tish”ga qadar bo‘lgan masofa o‘quvchida nafaqat adabiy didni, balki murakkab hayotiy vaziyatlarni tahlil qila oluvchi yuksak emotsional intellektni ham shakllantiradi.

XULOSA. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, dramatik asarlarni an’anaviy, quruq matn tahlili va yodlash usullaridan butunlay voz kechib, jahon va milliy ilg‘or pedagogik tajribalarga tayangan holda vizual yondashuv hamda zamonaviy multimedia vositalari asosida o‘qitish ta’lim samaradorligini sifat jihatidan mutlaqo yangi va yuqori bosqichga ko‘tarib, Buyuk Britaniya, Yevropa va Skandinaviya yetakchi ta’lim maktablarining nazariy asoslari hamda o‘zbek adabiyotshunosligi va metodikasining boy ilmiy poydevori uyg‘unlashuvi orqali o‘quvchini passiv tinglovchidan asarning faol hammuallifiga, rejissyoriga va ijrochisiga aylantiradi, “Ta’limdagi drama” (*Drama-in-Education*), “o‘rinbosar obraz”, forum-teatr va raqamli hikoyalar (*Digital Storytelling*) kabi ilg‘or metodlarni *Canva* va *Genially* kabi zamonaviy raqamli platformalar hamda vizual vositalar orqali dars jarayoniga tatbiq etish

yoshlarning akademik o‘zlashtirish ko‘rsatkichini keskin oshirish bilan birga ularda chuqur empatiya, tanqidiy va tahliliy tafakkur hamda emotsional intellektni muvaffaqiyatli shakllantiradi, eksperimental kuzatuvlar esa matnni vizual idrok etish va jismoniy harakatlar orqali gavdalantirish o‘quvchilarning uzoq muddatli xotirasini mustahkamlab, estetik zavq olish darajasini oshirishini hamda ularning globallashuv davrida murakkab hayotiy vaziyatlarni to‘g‘ri baholay oladigan, mustaqil va erkin fikrlovchi shaxs sifatida kamol topishini to‘la kafolatlashini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bolton, G. (1998). *Acting in Classroom Drama*. London: Trentham Books.
2. Buckingham, D. (2003). *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*. London: Polity Press.
3. Courtney, R. (1974). *Play, Drama and Thought: The Intellectual Background to Drama in Education*. London: Cassell.
4. Heathcote, D., & Bolton, G. (1995). *Drama for Learning: Dorothy Heathcote's Mantle of the Expert Approach*. Portsmouth: Heinemann.
5. Qosimov, B. (2004). *Milliy uyg‘onish: yosh davr adabiyoti*. Toshkent: Ma’naviyat.
6. Yo‘ldoshev, Q. (2006). *Yoniq so‘z*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). *Adabiyot: 8-sinf uchun darslik*. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2022). *Adabiyot: 11-sinf uchun darslik*. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyot-matbaa ijodiy uyi.